

Кікінежді О. М. доктор психологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
<https://orcid.org/0000-0002-9240-279X>

Кізь О. Б. кандидат психологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
<https://orcid.org/0000-0001-8571-0914>

Василькевич Я. З. кандидат психологічних наук, доцент,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
<https://orcid.org/0000-0002-5946-3005>

ОСОБИСТІТЬ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено психолого-теоретичний аналіз людинознавчої проблематики у філософсько-просвітницькій спадщині Г. Сковороди, розкрито психологічні аспекти феномену особистості на основі вчення видатного філософа з позицій сучасної вітчизняної психологічної науки. Визначено також психологічний зміст та специфіку головних категорій філософії українського мислителя: щастя, «сродної праці», «філософії серця», самопізнання, вільнодумства тощо.

Ключові слова: особистість; філософсько-просвітницька спадщина Г. Сковороди; психологія; «сродна праця»; «філософія серця»; самопізнання; життєтворчість; духовність; творчість.

Вступ. У сучасних умовах відстоювання української державності та національної ідентичності особливого значення набуває потреба нового переосмислення проблеми особистості та її психологічних вимірів на основі філософсько-просвітницького вчення самобутнього українського філософа епохи Просвітництва XVIII століття Григорія Сковороди, 300-річчя від дня народження якого вшановує сьогодні весь світ і Україна. Звернення до людинознавчої проблематики, що була наріжною ідеєю вчення вітчизняного мислителя, фокусує увагу дослідників на пошуку психологічних орієнтирів особистісного та громадянського становлення нової генерації української нації задля збереження людяності в «нелюдських умовах» повномасштабної війни росії проти України.

Звернення до геніальної постаті та життя Г. Сковороди, культурно-освітнього подвижника, чий морально-світоглядні принципи перебувають в «центрі української духовної історії» (Д. Чижевський) [22], дає нам сьогодні зрозуміти ключову ідею його філософії у контексті людиноцентричної парадигми, розкрити психологічні аспекти

особистісного становлення індивіда та віднайти нові підходи для реалізації доленосних завдань життєвого шляху людини. Сьогодні відбувається переосмислення здавалося б відомих ідей та поглядів видатного українського Любомудра про творення людини через самопізнання, самоздійснення, цінності і сенс життя, свободу та шляхи досягнення щастя, концепти «сродної праці», «філософії серця», «внутрішньої рівноваги віри і розуму» тощо, висловлених ще три століття тому.

У контексті нашого дослідження актуальним рефреном звучить думка Президента НАПН України Василя Кременя: «Звернення Г. Сковороди до «голосу серця» і є початком формування його людиноцентризму на ниві національного ґрунту, що виступає альтернативою раціоналістично-об'єктивістському методу саме у відстоюванні принципової важливості, першорядності індивідуально-особистісної і культурно-багатоголосої унікальності людського буття» [11, 7].

Фундатор української психологічної науки Г. Костюк наголошує, що «Проблема людини, її життя й щастя стояла в центрі

філософських роздумів Г. С. Сковороди. Він розглядав людину як частину природи, нею породжувану, як «мікрокосм», що несе в собі закони «макрокосму», тобто життя світу в цілому... У своїх характеристиках цього життя філософ виявив елементи діалектики, властиві його оригінальному й суперечливому світорозумінню» [9, 33].

Сучасна психологія акцентує увагу на розвитку індивіда в системі процесів самопобудови і самоздійснення, гармонізації його внутрішнього світу із зовнішнім в умовах соціокультурної різноманітності, що спричинено глобалізаційними тенденціями (Г. Костюк, П. Чамата, В. Роменець, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, В. Васютинський, Т. Говорун, В. Кремень, В. Куєвда, Г. Ложкін, С. Максименко, В. Моляко, В. Москаленко, М. Слюсаревський, В. Татенко, Т. Титаренко, Н. Чепелева та інші учені).

Філософське осмислення найскладніших феноменів учення Сковороди у контексті психології «генези здійснення особистості» (С. Максименко) дозволяє встановити іншу «точку відліку» для розгляду особистості у антропологічному, онтологічному, гносеологічному та аксіологічному наукових ракурсах: індивідуальний пошук людиною для себе тієї «нерівної рівності», «яка має відкрити своє небо і землю, знайти «твердь» свого буття, визначити стихії долі, знайти душу і увійти в «паузи» воскресного споглядання» [12], коли людина дійсно стає найвищою цінністю в суспільстві, в якому реально забезпечуються всі передумови та засоби для її здійснення як суб'єкта і творця історії, як цілісної особистості [13].

Як зазначають науковці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, «цікавим соціально-психологічним феноменом можна вважати вже те, що саме цей мандрівний філософ-мораліст, вічний бунтар і водночас людина глибоко релігійна став найбільш символічною постаттю всієї української культури, ... сприймається за «ікону українського духу», живе втілення історичного образу української національної ідеї», що закономірно відобразилось на специфіці української психологічної парадигми [8, 100].

На наш погляд, психологічний дискурс творчої спадщини Г. Сковороди, якому у світовій філософській традиції до XVIII століття не було рівного за глибиною розробки гуманістичної проблематики, дає змогу виявити потужний потенціал для розв'язання проблемних питань сучасної психологічної науки, зокрема дослідження психології особистості у її актуальних та потенційних вимірах у міждисциплінарному контексті [4], що і визначило тему статті: «Особистість у філософсько-просвітницькій спадщині Григорія Сковороди: психологічний аспект».

Мета дослідження – провести психолого-теоретичний аналіз людинознавчої проблематики у філософсько-просвітницькій спадщині Г. Сковороди, визначити психологічний зміст та специфіку головних категорій вчення видатного українського мислителя, показати їхнє методологічне значення для сучасної психологічної науки.

Теоретичне підґрунтя. Філософські погляди Г. Сковороди осмислені та ґрунтовно розкриті у працях Ю. Барабаша, Д. Багалія, М. Возняка, І. Головахи, І. Драча, І. Іваня, Д. Козія, М. Ковалинського, С. Кримського, М. Поповича, І. Стогнія, Л. Ушкалова, Д. Чижевського, В. Шаяна, В. Шевчука та інших учених.

Як зазначають дослідники біографії та спадщини Г. Сковороди, видатний філософ у загальному контексті ідеології свого часу підводив українське суспільство до нового ментального світобачення – пробудження національної ідентичності в XIX столітті. На думку Д. Чижевського, образ Г. Сковороди, мандрівного філософа з Біблією у руках, що закарбований в українській історії, є знаковою емблемою епохи [22].

У фаховій літературі знаходимо дослідження впливу «філософії серця» на розвиток гуманітарної царини сучасної науки, в центрі якої – проблема життєвого сенсу людини, соціально-філософський аналіз проблеми духовності (В. Кремень, М. Братасюк, Г. Васянович, І. Захара, А. Мудрик, М. Рик, М. Скринник), а також вчення про «сродний труд» (споріднену працю), яке належить до перлин української філософської та психологічної думки XVIII століття (С. Вільчинська, Г. Волинка,

Н. Добрянська, В. Костенко, Д. Слободянюк та ін.).

Своєрідність етико-гуманістичної концепції Г. Сковороди, його творча спадщина, на думку науковців, залишається і досі «terra incognita» для дослідників, оскільки таїть у собі величезні поклади незатребуваних досі продуктивних і гостроактуальних тем для сьогодення. Зокрема, це феномени людини, її життя та щастя, концепти «республіки духу», «сродності», «філософії серця» як засадничі основи творчої самореалізації особистості, її духовного розвитку загалом.

Вітчизняна психологія має вагомий традиції дослідження цілісного осмислення особистісних характеристик життєстійкості людини, її супротиву несприятливим обставинам, уміння робити власний відповідальний вибір. Розгляд учення філософа з позиції гуманістично-екзистенційної психології дає змогу виокремити багатогранні контексти, зокрема, побачити в людському індивіді активну діяльну особу, суб'єкта самоздійснення, життєтворчості та свободотворчості.

Гуманістичним ідеям Сковороди, викладеним у фундаментальній праці філософа «Розмова, названа алфавіт, чи буквар світу», суголосять наукові пошуки багатьох українських психологів: від антропологічного ракурсу розгляду Сковородинської людини до онтологічного, тобто її буття, гносеологічного та аксіологічного пізнання людини – сенсу життя та вартісних цінностей особистості в сучасному багатовимірному світі.

Видатний український психолог Г. Костюк визначав особистість як «складну цілісну систему систем», в якій інтегруються та диференціюються психічні властивості індивіда як об'єкта і суб'єкта суспільних відносин в умовах здійснення ним спілкування з іншими людьми та різних видів діяльності. На його думку, «правдиве мистецтво виховання виявляється там, де воно опирається на прояви «саморуху», ініціативи, самостійності, творчої активності в житті особистості, яка розвивається, їх викликає і спрямовує у відповідності з метою суспільства, яке готує свою зміну» [10, 136].

Теоретичні аспекти проблеми самопізнання та самосвідомості досліджував П. Чамата, що викладено у збірниках статей «Нариси історії вітчизняної психології» (1952–1959).

З погляду генетичної психології, як підкреслює С. Максименко, «для того, щоб зрозуміти, що таке особистість, треба пояснити і показати (відтворити в моделях) процес її становлення, визначити, яким чином і в результаті дії яких саме закономірностей і механізмів виникає і розвивається особистість як цілісність» [13, 84].

Проблема стійкості та незалежності людини в площині проблематики вчинку на високому теоретичному рівні ґрунтовно опрацьована В. Роменцем [14]. Учинок, на думку вченого, є «живим осередком», способом особистісного існування в світі, який слід розглядати як всезагальний філософський принцип, який допомагає тлумачити природу людини і світу в їхніх пізнавальному та практичному відношенні [15, 12]. Чи не є це продовженням ідей мандрівного мислителя, результатом подорожі якого стала «книга» життя, «в якій кожний вчинок будується як рядок життєтворчості» [12]?

Водночас в умовах сьогодення актуалізується проблема осмислення філософської позиції видатного мислителя щодо інтеграції людини і світу, розуміння сенсу її буття та призначення у світі, специфіки конкретної людської особистості, її внутрішнього світу та буття загалом.

Методи дослідження: аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, систематизація та інтерпретація теоретичних положень людинознавчої проблематики філософсько-просвітницької спадщини Г. Сковороди у контексті вітчизняної психологічної науки.

Результати і обговорення. Сьогодні як ніколи гостро звучать думки Г. Сковороди щодо пізнання людиною себе, її взаємодії зі світом та іншими людьми, особистісного зростання та самовдосконалення, боротьби за свободу, автономію і демократичні цінності. Ці погляди видатного мислителя знайшли в українській психологічній думці широкий відгук і продуктивно розвиваються. Нового звучання набуває діалектика поглядів філософа щодо людини

як унікальної особистості, її самовираження «коли хочемо виміряти небо, землю та моря, маємо спершу виміряти самих себе», набуття «сутнісного Я» в суперечностях життя, що включає «... мінливе і постійне, видиме і невидиме, готове і другорядне, минуше і вічне» [16, 162-168, 223-296].

У вітчизняній науці категорія особистості як одна з центральних у людинознавстві загалом та у академічній і практичній психології зокрема, розглядається з точки зору раціогуманістичної світоглядної й методологічної орієнтації (Г. Балл, І. Бех, Р. Трач), генетико-моделюючого підходу (С. Максименко), духовно-екзистенційного розуміння особистості (М. Боришевський, В. Васютинський, Т. Говорун, Н. Жигайло, З. Карпенко, Р. Павелків, Е. Помиткін, М. Савчин, Т. Яблонська), як соціокультурної реальності, коли осмислює себе і своє життя в певних дискурсах (Т. Титаренко, В. Москаленко, Н. Чепелева), суб'єкта самовизначення і здійснення вчинку (В. Роменець, В. Татенко), актуалізації творчої сутності людини (В. Моляко), історико-психологічної реконструкції психологічної думки та діалогічності української культури (І. Данилюк, В. Куєвда, В. Литовський, Ю. Рождественський, М. Слюсаревський, В. Турбан, В. Шмаргун, М.-Л. Чапа та ін.).

Учені розглядають особистість як індивідуальне, різне за рівнем та формою виявлення в людині екзистенції, дане їй в переживаннях, у сенсах та їх життєвих виявах і втіленнях. Особистість – це екзистенційний вимір людини, який відображає динаміку і статику актуалізації екзистенції в індивідуальному житті. Говорячи про особистість як про особливий психологічний вимір, психологи характеризують її як специфічний план презентації ставлень, що здійснюють її зв'язок зі світом.

Найвиразніше, на нашу думку, ідеї Сковороди репрезентуються в межах гуманістично-екзистенційного, феноменологічного, інтегративно-особистісного та суб'єктно-вчинкового підходів, що дає змогу розкрити питання розвитку особистості як суб'єкта життєтворчості. З позиції інтегративно-

особистісного підходу у психологічній науці та практиці, як зазначає Г. Балл, «мається на увазі онтологічний аспект інтегративності, тобто орієнтація на цілісний розгляд людського індивіда (особи) у єдності його соматичних, психологічних і духовних властивостей» [1, 30].

В антропологічному пізнанні людини як головного носія ментальності й цивілізаційного прогресу ідея самопізнання, згідно сучасних психологічних досліджень, є рефлексією свого внутрішнього світу, усвідомлення власного потенціалу та реальних можливостей. На думку Г. Сковороди, немає нічого важливішого, величнішого і кориснішого, як пізнати себе самого: «Боже мій! Наскільки люди не розуміють, що всередині нас таємно живе істинне добро, яке ні тля не їсть, ні злодій не підкопує! Чому ж ти, людино, – запитує філософ – боїшся долі? Чи не бачиш, що вона може відібрати в тебе лиш те, що пусте, а над істинним твоїм добром влади не має? Серце твоє, думки твої, дух твій і розум – вони є корінь і начало твоєї фортуни, що підкорена плоті, чи розумієш? Яка його ціна й велич? Ах, пізнай себе, людино!» [17, 223]. Особливо, як слушно зауважує М. Боришевський, якщо мати на увазі розвиток людської особистості як духовної істоти, то без самопізнання неможливе становлення самоідентичності, яка є умовою виникнення відповідальності, що слід розглядати як базове утворення у структурі моральності, а відтак і як неодмінну детермінанту становлення та розвитку духовності [3, 23].

Осмилення суті феномену духовності у контексті психології особистості знайшли своє відображення у працях М. Боришевського, І. Беха, Н. Жигайло, З. Карпенко, Е. Помиткіна, М. Савчина та інших вчених. Як зазначає М. Боришевський, «... у відриві від особистості, важко, а то й неможливо збагнути феномен духовності як соціально-психологічну реальність. Саме в особистісному контексті, зокрема у канві активності особистості, її поведінки, діяльності духовне набирає реалістичних обрисів – як в теоретичному, так і в прикладному сенсах» [3, 24].

Особливої уваги заслуговують філософські міркування Сковороди про категорію душі як почуття, переживання людини, її серце: «істинною людиною є *серце в людині*, а глибоке серце, одному лише Богові пізнанне, є не що інше як необмежена безодня наших думок, просто сказати, душа – це справжнє ество, і суцця справжність, і сама есенція (як кажуть), і зерно наше, і сила, в якій тільки і є життя та існування наше, а без неї ми є мертва тінь, отож і видно, яка непорівняна втрата згубити себе самого, хоч би хтось заволодів би всіма Коперниковими світами. Але ніколи й цього не було б, коли б намагалися люди зрозуміти, що значить людина, бути людиною, тобто коли б самих себе пізнали» [16, 169].

У цьому сенсі, як зазначає В. Кремень, «Складний внутрішній, душевний світ, відображений у полісемантичності образів, що їх використовував Сковорода, дає змогу назвати його насамперед філософом «екзистенції серця» [11, 2].

Г. Сковорода водночас наголошував на тому, що життєтворна основа почуттів неможлива, якщо вони органічно не поєднуються із «священною думкою», з «духом розуму»: «що людське серце не може бути без вправи і...що коли від нього віддаляється священна думка, поняття істини, дух розуму, то воно відразу впадає у підлі заняття, не гідні його високого роду, й шанує, величає, обожнює мерзенне, нікчемне, суєтне» [17, 412].

Як підтвердження цих думок мислителя, І. Бех вважає, що: «Доцільно організоване за змістом і формою навчання має високий виховний потенціал: уводить особистість до простору світоглядних ідей, формує соціальні настанови й ціннісні орієнтації, гуманістичну спрямованість особистості, її духовні та матеріальні потреби» [2, 44]. На думку В. Шмаргуна та Д. Костенка, «Г. Сковорода певним чином передбачив можливе виникнення екзистенційних проблем та пропонував шляхи їх вирішення» [23, 188].

Не випадково, як зазначають дослідники, в українській психологічній науці сформувалися спочатку теорія вчинку (В. Роменець), а потім суб'єктно-вчинковий підхід (В. Татенко), ядерними категоріями

котрого постали ті ж самі екзистенціали людського життя, які притаманні й філософсько-психологічним поглядам «українського Сократа» [8, 100].

Так, Г. Сковорода учив, що людина повинна бути вільною у розумному обранні власного життєвого шляху та ідеалів, бо «Життя та діло є те ж саме»; бо «Життя – це сніп усіх справ та рухів твоїх» [16, 129].

Згідно суб'єктно-вчинкового підходу, індикатором тривалості й неперервності свідомості особистості, конгруентності життєвих цілей та смислів із повсякденними діями та вчинками виступає ідентичність [14; 18]. Зокрема, В. Татенко пов'язує суб'єктність із внутрішніми основами активності людини – субстанціальними інтуїціями суб'єктного ядра – від початку інтегрованими онтопсихологічними утвореннями, «які несуть у собі «сутнісний код» онтогенетичних перетворень індивіда у напрямку досягнення ним суто людського буття у світі» [18, 316–358]. Т. Говорун вважає виникнення та функціонування ідентичності результатом процесу самосвідомості особистості, тобто самовизначення і конструювання особистістю себе, своєї Я-концепції, що включає різні рівні і види ідентичностей, вибір яких визначається ядерним утворенням особистості – Self (особистісним смислом) [5, 10–11]. Т. Титаренко наголошує, що у динаміці життєвого світу людини «Практикування, ідентифікування та автономізація як модуси існування сучасної особистості неможливі без постійного діалогування з оточенням, соціумом, культурним і природним простором, із власним минулим і майбутнім» [19, 11].

У контексті нашого дослідження важливою є думка Г. Балла про те, що «гуманістична орієнтація в галузі освіти, виховання, психологічної допомоги тощо передбачає спрямованість: а) на гармонійне вдосконалювання цілісної особи; б) на підвищення рівня її власне особистісного розвитку, що потребує якомога більш повного й органічного (відповідного ресурсам і потенціям особи) її «входження в культуру», причому не тільки як носія, але і як суб'єкта останньої. Утім, наголошує вчений, точніше говорити про входження в систему,

компоненти якої представляють репродуктивно-нормативну й діалогічно-творчу сторони культури у її загальнолюдському, особливих (національних, професійних та ін.) та індивідуальних (особистісних) модусах» [1, 178].

У концепції «сродної праці» Г. Сковороди актуалізується творча сутність людини як ключова в індивідуальному самоздійсненні особистості. Цьому суголосять психологічні дослідження В. Моляко творчого потенціалу та творчої обдарованості особистості, що є основою її становлення як людини-творця, що виявляє свій духовно-життєвий потенціал [21]. Учений виокремлює основні блоки творчого потенціалу людини, а саме: 1) збереження генетичного потенціалу (задатки); 2) максимальне збільшення штучного потенціалу (того, який формується у вигляді знань, умінь); 3) формування стратегій і тактик творчої поведінки в цілому та в конкретній творчій діяльності, творчій саморегуляції [21, 11-54].

На думку Г. Сковороди, споріднена праця визначає міру реалізації людиною особистого покликання і суспільної користі. Філософ пише: «Зовсім мертва душа людська, позбавлена природної своєї справи, подібно до каламутної та смердючої води, що замкнена в темряві. Переконавав я безперестанно молодиків у тому, щоб шукали свою природу. Шкода, що батьки завчасу не вкладають того в серця синам своїм. Звідси й буває, що військову роту веде той, хто мав би сидіти в оркестрі» [16, 422]. Адже саме нахил до того чи іншого виду і роду діяльності людини і зумовлює першочергово її (діяльності, праці) сродний характер.

Окрім того, діяльність, яка не відповідає природним задаткам людини, може бути шкідливою для суспільства. На думку мислителя, така ситуація пов'язана з тим, що не всі молоді люди займаються самопізнанням, до якого мають підштовхувати батьки в процесі сімейного виховання. Означені ідеї Г. Сковороди знайшли своє відображення у дослідженнях Т. Говорун, О. Кізь, О. Кікінежді, В. Кравця щодо психологічних механізмів соціалізації дітей і молоді та ролі батьківської сім'ї у

підготовці до усвідомленого виконання різноманітних соціальних ролей: подружніх, батьківських, родинних, громадянських (професійних, політичних, культурно-освітніх) [5; 6; 7].

Слід зазначити, що згідно поглядів Г. Сковороди, «сродність» є результатом вибору людиною поля своєї діяльності, а можливість вибирати є визначальною умовою буття людини в ситуації свободи. Тому тема свободи, яку філософ вважає запорукою й умовою здійснення вищих потенцій особистості та суспільства, займає чільне місце в роздумах мислителя-гуманіста. Коли немає можливості вибирати, немає й сродності. Так, не родовід, майнове багатство та чини, але «сродність» має визначати істинні виміри людини в суспільстві та суспільства в людині.

Філософ був прихильником особистої свободи, його втеча від світу, автоепітафія «світ ловив мене, та не спіймав» є одним із засобів не лише особистісного, а й національного самозбереження, бо загальнолюдське можна досягнути лише через своє, національне, щоб «долучитися глобалізованого «Ми» й водночас зберегти самобутній життєвий світ, відчуття власного національного «Я» (М. Попович) [20, 16].

Висновки. У контексті людиноцентричної парадигми крізь категорію особистості у вітчизняній психології представлено інтерпретацію феноменів Сковородинської людини – духовності, свободи, творчості як основи української ментальності у ХХІ столітті. Засадничі настанови «мистецтва жити» Сковороди є своєрідними орієнтирами для розвитку рефлексивного сприймання молодим поколінням в Україні демократичних цінностей незалежності, вольності «Духу, що животворить». Погляди та ідеї видатного українського мислителя є тією джерельнознавчою скарбницею світоглядної ідеології формування національної та громадянської свідомості, оновлення шляхів та витоків автентичного, сповненого індивідуального смислу життя українок та українців в цивілізаційному світі.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці : монографія / За ред. Г. О. Балла. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 206 с.
2. Бех І. Виховання особистості: Сходження до духовності : наукове видання. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
3. Боришевський М. Й. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія / За загальною редакцією М. Й. Боришевського. Київ : Педагогічна думка, 2011. 200 с.
4. Василькевич Я. З., Кізь О. Б., Кікінежді О. М. Психологічний дискурс ідей Григорія Сковороди. *Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди)* : Зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 10–11 листопада 2022 р. Київ, 2022. С. 120–122.
5. Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2002. 35 с.
6. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навчальний посібник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 308 с.
7. Говорун Т. В., Кравець В. П., Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства : навчальний посібник для студ. вузів. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2004. 144 с.
8. Історіографічні та методологічні координати теорій соціальної психології : монографія ; за наук. ред. М. М. Слюсаревського: Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 360 с.
9. Костюк Г. С. Елементи діалектики в психологічних поглядах Г. С. Сковороди. *Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди*. Київ : Вища школа, 1972. С. 33–53.
10. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.
11. Кремень В. Г. Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. № 4(2). С. 1–8. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4202>
12. Кримський С. Філософ, якого «не спіймав світ». *День. Україна Incognita*. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/fi-losofyakogo-ne-spijma-v-svit.html>
13. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
14. Роменець В. А. Історія психології XIX – початку XX століття : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / голов. ред. С. В. Головка ; вступ. ст. : В. О. Татенко, Т. М. Титаренко. Київ : Либідь, 2007. 832 с.
15. Роменець В. А. Вчинок і постання канонічної психології. Людина. Суб'єкт. Вчинок. *Філософсько-психологічні студії* / За заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 11–37.
16. Сковорода Г. Твори : У 2 т. 2-е вид., виправ. Київ : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. 528 с. (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії, Т. 1(5)).
17. Сковорода Г. Твори : У 2 т. 2-е вид., виправ. Київ : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. 480 с. (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії, Т. 2(6)).
18. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. Людина. Суб'єкт. Вчинок. *Філософсько-психологічні студії* / За заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 316–358.
19. Титаренко Т. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності : монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Міленіум, 2014. 206 с.
20. Попович М. Роль філософії у духовному розвитку людства. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності* : Матеріали III Міжнародної науково-теоретичної конференції (Житомир, 19–20 травня 2011 р.). Житомир, 2011. С. 16.
21. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості : монографія / авт. кол., наук. керівник В. О. Моляко. Київ : Педагогічна думка, 2008. 208 с.
22. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Київ : «Київський університет», 2014. 224 с.
23. Шмаргун В. М., Костюк Д. А. Психолого-педагогічні ідеї у творчості Г. С. Сковороди. *Науковий вісник НУБіП України. Серія : Гуманітарні студії*. 2018. № 295. С. 188–193. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Gumanitari/article/view/11928>

References

1. Ball H. O. Intehratyvno-osobystisnyi pidkhid u psykholohichnii nauksi ta praktytsi: monohrafiia / Za red. H. O. Balla [Integrative and personal approach in psychological science and practice]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 2012. 206 s. (in Ukrainian)
2. Bekh I. Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti: naukove vydannia [Personality education: Rise to spirituality]. Kyiv: Lybid, 2006. 272 s. (in Ukrainian)

3. Boryshevskiy M. Y. Psykholohichni zakonomirnosti rozvytku dukhovnosti osobystosti : monohrafiia / Za zahalnoiu redaktsiieiu M. Y. Boryshevskoho [Psychological regularities of the individual spirituality development]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2011. 200 s. (in Ukrainian)
4. Vasylykevych Ya. Z., Kiz O. B., Kikinezhdii O. M. Psykholohichniy diskurs idei Hryhoriia Skovorody [Psychological discourse of the ideas of Hryhoriia Skovoroda]. Dukhovnyi kod ukrainskoi identychnosti u vymiri mizhkulturnoi komunikatsii (do 300-richchia vid dnia narodzhennia H. S. Skovorody): Zb. materialiv mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf., Kyiv, 10–11 lystopada 2022 r. [The spiritual code of Ukrainian identity in the dimension of intercultural communication (to the 300th anniversary of the birth of H. S. Skovoroda)]. Kyiv, 2022. S. 120–122. (in Ukrainian)
5. Hovorun T. V. Sotsializatsiia stati yak faktor rozvytku Ya-kontseptsii: avtoref. dys... d-ra psykhol. nauk: 19.00.07 [Gender socialization as a factor in the development of self-concept]. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M. P. Drahomanova, 2002. 35 s. (in Ukrainian)
6. Hovorun T. V., Kikinezhdii O. M. Genderna psykholohiia: navchalnyi posibnyk [Gender Psychology]. Kyiv: Vyd. tsentr «Akademii», 2004. 308 s. (in Ukrainian)
7. Hovorun T. V., Kravets V. P., Kikinezhdii O. M., Kiz O. B. Genderni aspekty usvidomlenoho batkivstva: navchalnyi posibnyk dlia stud. vuziv [Gender aspects of conscious parenting]. Ternopil: Navchalna knyha–Bohdan, 2004. 144 s. (in Ukrainian)
8. Istoriohrafichni ta metodolohichni koordynaty teorii sotsialnoi psykholohii: monohrafiia; za nauk. red. M. M. Sliusarevskoho: Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii [Historiographical and methodological coordinates of social psychology theories]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 2013. 360 s. (in Ukrainian)
9. Kostiuk H. S. Elementy dialektyky v psykholohichnykh pohliadakh H. S. Skovorody [Elements of dialectics in the psychological views of H. S. Skovoroda]. Pedahohichni idei H. S. Skovorody [Pedagogical ideas of H. S. Skovoroda]. Kyiv: Vyshcha shkola, 1972. S. 33–53. (in Ukrainian)
10. Kostiuk H. S. Navchalno-vykhovnyi protses i psykhiichni rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of personality]. Kyiv: Radianska shkola, 1989. 608 s. (in Ukrainian)
11. Kremen V. H. Filosofiia Hryhoriia Skovorody v konteksti liudynotsentryzmu [The philosophy of Hryhoriia Skovoroda in the context of humancentrism]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]. 2022. № 4(2). S. 1–8. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4202> (in Ukrainian)
12. Krymskyi S. Filosof, yakoho «ne spiiamav svit» [Philosopher who was "not caught by the world"]. Den [Day]. Ukraina Incognita. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/fi/losofyakogo-ne-spijnav-svit.html> (in Ukrainian)
13. Maksymenko S. D. Heneza zdiisnennia osobystosti [The genesis of the personality realization]. Kyiv: Vyd-vo TOV «KMM», 2006. 240 s. (in Ukrainian)
14. Romenets V. A. Istoriiia psykholohii XIX – pochatku XX stolittia: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / holov. red. S. V. Holovko; vstup. st.: V. O. Tatenko, T. M. Tytarenko [History of psychology in the 19th and early 20th centuries]. Kyiv: Lybid, 2007. 832 s. (in Ukrainian)
15. Romenets V. A. Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii. Liudyna. Subiekt. Vchynok [The act and emergence of canonical psychology. Man. Subject. Action]. Filosofsko-psykholohichni studii / Za zah. red. V. O. Tatenka [Philosophical and Psychological Studies]. Kyiv: Lybid, 2006. S. 11–37. (in Ukrainian)
16. Skovoroda H. Tvory: U 2 t. [Works]. 2-e vyd., vyprav. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Oberehy», 2005. 528 s. (Kyivska b-ka davnoho ukr. pysmenstva. Studii; T. 1(5)). (in Ukrainian)
17. Skovoroda H. Tvory: U 2 t. [Works]. 2-e vyd., vyprav. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Oberehy», 2005. 480 s. (Kyivska b-ka davnoho ukr. pysmenstva. Studii; T. 2(6)). (in Ukrainian)
18. Tatenko V. O. Subiektno-vchynkova paradyhma v suchasni psykholohii. Liudyna. Subiekt. Vchynok [The subject act paradigm in modern psychology. Man. Subject. Act]. Filosofsko-psykholohichni studii / Za zah. red. V. O. Tatenka [Philosophical and Psychological Studies]. Kyiv: Lybid, 2006. S. 316–358. (in Ukrainian)
19. Tytarenko T. M. Psykholohichni praktyky konstruiuvannia zhyttia v umovakh postmoderno sotsialnosti: monohrafiia [Psychological practices of life construction in the conditions of postmodern sociality]. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kyiv: Milenium, 2014. 206 s. (in Ukrainian)
20. Popovych M. Rol filosofii u dukhovnomu rozvytku liudstva [The role of philosophy in the spiritual development of mankind]. Tolerantnist yak sotsiohumanitarna problema suchasnosti : Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii (Zhytomyr, 19–20 travnia 2011 r.) [Tolerance as a socio-humanitarian problem of modernity]. Zhytomyr, 2011. S. 16. (in Ukrainian)

21. Psykholohichne doslidzhennia tvorchoho potentsialu osobystosti: monohrafiia / avt. kol., nauk. kerivnyk V. O. Moliako [Psychological research of the creative potential of the individual]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2008. 208 s. (in Ukrainian)

22. Chyzhevskiy D. Filozofia H. S. Skovorody [Philosophy of H. S. Skovoroda]. Kyiv: «Kyivskiy universytet», 2014. 224 s. (in Ukrainian)

23. Shmarhun V. M., Kostiuk D. A. Psykholoho-pedahohichni idei u tvorchosti H. S. Skovorody [Psychological and pedagogical ideas in the contents of H. Skovoroda]. Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy. Serii: Humanitarni studii [Scientific Bulletin of NUBiP of Ukraine. Series: Humanitarian Studies]. 2018. № 295. S. 188–193. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Gumanitarni/article/view/11928> (in Ukrainian)

Summary

Kikinezhdi O. doctor of psychological sciences, professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Kiz O. candidate of psychological sciences, docent, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Vasylkevych Ya. candidate of psychological sciences, docent, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

PERSONALITY IN THE PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL HERITAGE OF HRYHORII SKOVORODA: PSYCHOLOGICAL ASPECT

Introduction. *In the modern conditions of defending Ukrainian statehood and national identity, the need for a new rethinking of the problem of the individual based on the philosophical and educational teachings of the national thinker H. Skovoroda is gaining special importance. It will provide an opportunity to reveal psychological aspects of the individual's personal formation and find new approaches to the realization of the fateful tasks of a person's life path.*

The purpose of the research is to conduct psychological and theoretical analysis of humanities issues in the philosophical and educational heritage of H. Skovoroda, to determine the psychological content and specificity of the main categories of doctrine of the outstanding Ukrainian thinker and to show their methodological significance for modern psychological science.

Research methods: analysis and synthesis, comparison, generalization, systematization and interpretation of the theoretical theses of humanities issues of the philosophical and educational heritage of H. Skovoroda in the context of Ukrainian psychological science.

Originality. *In the context of the human-centric paradigm (V. Kremen) through the category of personality in Ukrainian psychology, the interpretation of the phenomena of the Skovoroda person-spirituality, freedom, creativity as the basis of the Ukrainian mentality in the 21st century is given and its relevance for today is presented.*

On the basis of Skovoroda's ethical and humanistic concept, the self-determination of the man like a Creator as a subject of life creation in modern psychological research, directions, schools, and concepts is substantiated.

H. Skovoroda's views in the context of the "genesis of personality realization" (S. Maksymenko) in anthropological, ontological, epistemological and axiological scientific angles are revealed.

The worldview positions of the humanist and philosopher through a holistic understanding of the personality phenomenon as central to humanities in general and academic and practical Ukrainian psychology in particular are highlighted.

The key idea of Skovoroda's philosophical heritage of the creation of a person through self-knowledge, "related" work, attitude to God and philosophizing as the highest manifestation of human life in modern conditions is represented.

Conclusions. *The fundamental guidelines of the "art of living" of Skovoroda are a kind of reference points for the development of a reflexive perception by the young generation in Ukraine of the democratic values of independence, freedom of the "Life-creating Spirit". The views and ideas of a prominent Ukrainian thinker are the necessary source-based treasury of worldview ideology regarding the formation of national and civic consciousness, renewal of the trails and origins of the authentic, full of individual meaning of the life of Ukrainian women and men in the civilized world.*

Key words: *personality; philosophical and educational heritage of H. Skovoroda; psychology; "related work"; "philosophy of the heart"; self-knowledge; creativity; spirituality; art.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 24.11.22.